

Marzena Buchnat

Aneta Wojciechowska

Fazy rozwojowe dziecka a możliwości funkcjonowania poznawczego dziecka z FAS/FASD

„Każde dziecko rozwija się we własnym tempie..” Takie słowa często słyszymy z ust rodziny, znajomych, czy nawet specjalistów. Jest to w pewnym sensie prawda, jednak to tempo rozwoju i zakres umiejętności ma swoje pewne normy rozwojowe, które pozwalają dziecku na osiągnięcie kolejnych etapów w rozwoju, które wpływają na jego możliwości uczenia się i zdobywania umiejętności, których oczekuje się od niego na różnych etapach edukacyjnych. Tempo rozwoju każdego dziecka może nieznacznie się różnić, jednak przekroczenie pewnych norm rozwojowych, czyli nie osiągnięcie pewnych umiejętności w konkretnym czasie może oznaczać trudności w zdobywaniu tak zwanych kamieni milowych. Dla każdej umiejętności w rozwoju dziecka określone są pewne zakresy norm rozwojowych, co powoduje, że specjaliści mogą wychwytywać te trudności i wskazywać możliwości wspierania tego rozwoju. Na przykład jeśli dziecko nie mówi żadnych słów w wieku 2 lat jest to sygnał niepokojący, czy na przykład jeśli w tym samym czasie nie chodzi - także. Oznacza to, że to indywidualne tempo rozwoju zostało już przekroczone i warto wesprzeć dziecko w tym rozwoju, aby pomóc mu osiągnąć pewne umiejętności, aby mogło poradzić sobie w różnych sytuacjach życiowych.

W przypadku dzieci z FAS i FASD rozwój może być nieznacznie opóźniony i będzie to nieznacznie wpływało na możliwości uczenia się dziecka i jego uczestnictwa w codziennym życiu, ale też, w zależności od rozległości uszkodzeń układu nerwowego, rozwój ten może być poważnie zaburzony i kamienie milowe w niektórych sferach mogą być osiągnięte znacznie później niż u rówieśników.

Warto więc przyjrzeć się, jakich umiejętności oczekujemy od dzieci na poszczególnych etapach rozwoju. Rozwój dziecka jest bardzo szeroki i obejmuje wiele sfer, stąd też w tym materiale skupimy się głównie na rozwoju myślenia.

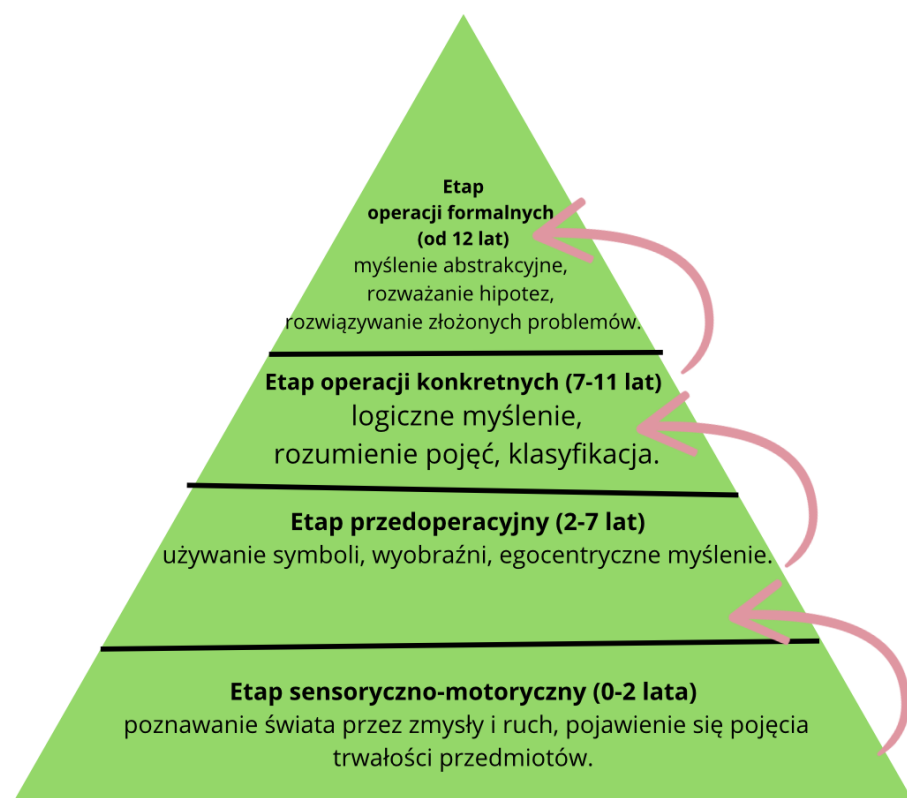
Najczęściej opisywany i prezentowany model rozwoju myślenia ujmowany jest według koncepcji J. Piageta, który opisał cztery stadia rozwoju dziecka wskazując najważniejsze elementy, które dziecko osiąga w danym etapie.

Każdy etap rozwoju poznawczego wg J. Piageta opiera się na osiągnięciach poprzedniego. Brak osiągnięcia danego stadium może prowadzić do opóźnień w nauce, trudności społecznych i zaburzeń rozwoju emocjonalnego. Dlatego ważne jest wspieranie dzieci w ich rozwoju poprzez dostosowane do wieku aktywności poznawcze i społeczne.

Etapy rozwoju wg J. Piaget

Jean Piaget, szwajcarski psycholog rozwojowy, wyróżnił cztery główne stadia rozwoju poznawczego dziecka. Każde z nich charakteryzuje się specyficznymi osiągnięciami intelektualnymi i sposobem myślenia o świecie. Brak osiągnięcia danego etapu może utrudniać rozwój poznawczy, społeczny i emocjonalny dziecka.

Poniższy schemat prezentuje najważniejsze aspekty rozwoju poznawczego zaprezentowane przez badacza.

Co się za nimi kryje?

Pierwszym stadium jest stadium sensoryczno-motoryczne, które dotyczy dzieci w wieku 0-2 lat. Jest to czas, kiedy dzieci przede wszystkim intensywnie rozwijają się motorycznie, a co za tym idzie także w aspekcie manipulacyjnym oraz w obszarze koordynacji wzrokowo-ruchowej. Dzieci w tym wieku uczą się nie tylko siedzieć, raczkować i chodzić, ale dzięki tym umiejętnościom zaczynają być mobilne i mogą odkrywać świat w koło nich. Docierają do różnych miejsc, doświadczają, sprawdzają, co się wydarzy, jeśli podejmą jakąś aktywność.

W tym okresie dziecko uczy się poprzez zmysły i ruch, stopniowo odkrywając, że jego działania wywołują określone skutki. Rozpoznanie związków przyczynowo-skutkowych to jeden z kluczowych kroków w rozwoju poznawczym, który pozwala dziecku zrozumieć, że „*jeśli coś zrobisz, to coś się wydarzy*”. Dziecko w tym okresie stopniowo zaczyna rozumieć, że jego działanie jest celowe. Pod koniec tego okresu zaczyna testować różne sposoby osiągnięcia efektów – np. rzuca różne przedmioty z krzeselka, żeby zobaczyć, co się stanie, albo kto to podniesie. Na tym etapie dziecko rozumie, że jego działanie wywołuje reakcję otoczenia, np. płacze, aby przywołać osobę bliską, albo aby coś od niej uzyskać. Rozumie, że uderzając w bęben, ten wyda dźwięk itp.

W tym stadium dochodzi także do bardzo ważnego rozwoju w zakresie tak zwanej „stałości przedmiotu”. Dziecko w tym okresie uczy się, że przedmiot, który znika pod kocykiem nadal tam istnieje i wystarczy podnieść kocyk i go wyjąć. Wie, że rodzic, który idzie do toalety, także za chwilę z niej wyjdzie.

W tym okresie zaczyna także rozwijać się mowa, dziecko gaworzy do rodzica, potem zaczyna go przywoływać i używa słów do komunikacji. Wie, że te słowa, które wypowiada niosą za sobą pewne i określone reakcje otoczenia.

Trudności na tym etapie najczęściej powodują poważne konsekwencje w rozwoju. Jeśli rozwój na tym etapie przebiega nieprawidłowo, dzieci mogą mieć trudności z rozumieniem podstawowych relacji w otoczeniu (np. „jeśli coś znika, nie znaczy, że przestało istnieć”, ale także trudności pojawiają się w zakresie opóźnienia w rozwoju mowy i koordynacji ruchowej. Etap ten jest także podstawą do przejścia do kolejnego stadium.

Kolejne stadium to stadium przedoperacyjne, które przypada głównie na wiek przedszkolny, a dokładnie jest to 2–7 lat.

Jest to czas, kiedy rozwój dziecka jest bardzo intensywny i dotyczy szeroko rozumianego rozwoju mowy, rozwoju poznawczego oraz społeczno-emocjonalnego.

Dziecko na tym etapie przechodzi przez intensywny rozwój poznawczy, ale jego sposób myślenia jest nadal egocentryczny, intuicyjny i oparty na wyobraźni. Jean Piaget opisał to stadium jako etap, w którym dziecko zaczyna operować symbolami, ale nie potrafi jeszcze logicznie myśleć w sposób dojrzały.

W tym okresie dziecko rozwija intensywnie mowę, co pozwala na rozwój myślenia symbolicznego. Dziecko potrafi używać symboli, takich jak słowa, obrazki czy gesty, by reprezentować obiekty lub wydarzenia. Umożliwia to rozwój mowy, rysunku, zabawy na niby. Jest to czas, kiedy dziecko potrafi w zabawie zamienić jeden przedmiot w inny, np. udaje, że kij to miecz, a krzesło to samochód. Dziecko przypisuje także cechy ludzkie przedmiotom martwym – wierzy, że rzeczy mogą czuć, myśleć, chcieć, np. „Słońce się chowa, bo się zmęczyło.” Wyjaśnienia dziecka są w tym okresie nielogiczne, oparte na skojarzeniach, emocjach i fantazji. Myślenie nie opiera się jeszcze na zrozumieniu reguł czy zasad przyczynowo-skutkowych. Dziecko nie rozumie także, że pewne działania można odwrócić, przywracając stan pierwotny. Ma także trudności w zrozumieniu, że ilość, objętość czy liczba pozostają niezmiennie, mimo zmiany kształtu lub układu. Uważa, że w wysokiej, wąskiej szklance jest więcej wody niż w niskiej, szerokiej – mimo że przelano tę samą ilość.

W tym okresie rozwija się także umiejętność klasyfikacji i szeregowania (ale jeszcze nie w pełni). Dziecko potrafi grupować obiekty wg jednej cechy, np. koloru, ale nie rozumie zależności między klasami i podklasami, np. dziecko potrafi oddzielić czerwone klocki od niebieskich, ale nie rozumie, że wszystkie są jednocześnie klockami.

Jeśli na tym etapie dziecko będzie prezentowało trudności, może to doprowadzić do problemów z rozumieniem komunikatów i zasad społecznych, trudności w rozwijaniu języka i zabawy symbolicznej, opóźnione przejście do myślenia logicznego w wieku szkolnym, ale także do zaburzenia rozwoju społeczno-emocjonalnego (np. trudności w rozpoznawaniu emocji innych).

Kolejnym etapem jest stadium operacji formalnych, które przypada na wiek 7-11 lat. Dziecko zaczyna w tym okresie myśleć logicznie i spójnie, ale tylko w odniesieniu do konkretnych, realnych sytuacji i obiektów. Myślenie nadal nie obejmuje w pełni pojęć abstrakcyjnych — te pojawią się dopiero w następnym stadium. To w tym okresie dziecko zaczyna rozumieć już, że ilość, masa, objętość czy liczba nie zmieniają się, mimo zmiany wyglądu zewnętrznego, jeśli nic nie zostało dodane lub zabrane, np. Jest już w stanie zrozumieć, że objętość się nie zmieniła, jeśli woda została przelana z niskiego szerokiego naczynia do wysokiego wąskiego, bądź, że dwie kulki plasteliny – jedna spłaszczona, druga kulista – mają nadal tyle samo masy.

Rozumie także, że operacje umysłowe są odwracalne. Dziecko potrafi cofnąć tok myślenia i rozumie, że działania mogą być odwracalne (np. rozumie, że jeśli $8 + 3 = 11$, to $11 - 3 = 8$).

Dziecko potrafi uporządkować elementy według określonej cechy (np. wielkość, długość, liczba), a także potrafi grupować obiekty według wspólnych cech i rozumie relacje między kategoriami i podkategoriami. Jest to także czas, kiedy dziecko zaczyna rozumieć, że różni ludzie mają własne uczucia, uczucia i punkt widzenia, który nie musi być taki sam, jaki ma dziecko. Rozumowanie staje się bardziej analityczne i realistyczne. Dziecko zaczyna rozumieć logiczne relacje przyczyn i skutków. Potrafi zrozumieć konsekwencje swoich zachowań. Uczy się więc planować i przewidywać skutki swoich działań w konkretnej sytuacji. Zaczyna także stosować strategie, np. w grach lub w rozwiązywaniu zadań matematycznych.

Dziecko rozumie także, że różne osoby pełnią różne role społeczne i mogą mieć różne obowiązki i prawa. Wie na przykład, że nauczyciel ma inne obowiązki niż uczeń i że zasady w domu mogą się różnić od tych w szkole.

Jeśli dziecko nie osiąga tego stadium, bądź napotyka trudności w tym etapie można zaobserwować różne trudności w funkcjonowaniu dziecka. Mogą pojawić się takie trudności jak: trudności z rozumieniem matematyki, nauk przyrodniczych, reguł społecznych, problemy w rozumieniu przyczynowo-skutkowych relacji w życiu codziennym, opóźnienia w rozwijaniu samodzielności poznawczej i rozwiązywaniu problemów, a także trudności w adaptacji szkolnej i pracy zespołowej.

Ostatnie finalne stadium rozwoju myślenia to operacje formalne, które przypadają na wiek powyżej 11/12 roku życia dziecka. Charakteryzuje się pojawieniem się zdolności do abstrakcyjnego, logicznego i hipotetycznego myślenia – dziecko przechodzi od myślenia konkretnego do myślenia „na poziomie idei”. Dziecko potrafi myśleć o pojęciach oderwanych od rzeczywistości fizycznej – takich jak sprawiedliwość, wolność, miłość, systemy polityczne, czy moralność, np. nastolatek może rozważać, czym jest uczciwość lub wolność słowa, nawet jeśli nie ma z nimi osobistego doświadczenia. Osoba potrafi formułować hipotezy, rozważać różne możliwości i testować je w myślach, zanim podejmie działanie. Myślenie staje się zorganizowane i planowe. Pojawia się zdolność do refleksji nad własnym myśleniem i strategiami uczenia się. Uczeń zastanawia się: „Jak najlepiej się uczyć?”, „Dlaczego tak pomyślałem?”, np. nastolatek zauważa, że szybciej zapamiętuje materiał, gdy tworzy mapy myśli zamiast czytać bez notatek.

Brak osiągnięcia tego stadium może skutkować takimi trudnościami jak: trudności z nauką przedmiotów wymagających myślenia abstrakcyjnego (fizyka, algebra, logika), problemy z planowaniem, przewidywaniem konsekwencji, rozumieniem systemów społecznych i moralnych, powierzchowne myślenie – ograniczenie się do konkretów, bez refleksji nad „dlaczego” i „co by było, gdyby”, trudności z rozumieniem złożonych relacji społecznych i ról społecznych.

Dzieci z FASD mogą pozostawać dłużej w wcześniejszych stadiach, często osiągając je z dużym opóźnieniem lub częściowo.

Na poszczególnych etapach można zaobserwować trudności:

- opóźniony rozwój motoryczny, trudności w reagowaniu na bodźce, problemy z przywiązaniem i regulacją emocji na etapie sensomotorycznym;
- opóźniona mowa, problemy z zabawą symboliczną, trudności w rozumieniu ról społecznych, zwiększony egocentryzm na etapie przedoperacyjnym;
- trudności w rozwiązywaniu problemów, brak rozumienia relacji przyczynowo-skutkowych, kłopoty z matematyką i regułami społecznymi na poziomie stadium konkretnego;
- ograniczona zdolność do myślenia abstrakcyjnego, trudności z planowaniem i przewidywaniem konsekwencji, osłabione funkcje wykonawcze na etapie formalnym.

W przypadku dzieci, które nie osiągają kolejnych stadiów rozwoju zdarza się, że współdiagnozuje się niepełnosprawność intelektualną w różnym stopniu. Jest to zależne od tempa rozwoju dziecka i osiągniętych umiejętności, bądź ich braku.

U dzieci z FAS/FASD rzadko zdarza się głębsza niepełnosprawność intelektualna (czyli umiarkowana bądź znaczna) i głęboka niepełnosprawność intelektualna. Najczęściej mamy do czynienia z obniżeniem możliwości poznawczych do lekkiej niepełnosprawności intelektualnej, bądź te umiejętności są poniżej przeciętnej. Wielu nastolatków z FASD nie osiąga w pełni operacji formalnych – ich sposób myślenia pozostaje konkretny, trudności sprawiają zadania wymagające planowania, przewidywania, myślenia abstrakcyjnego.

Powoduje to przede wszystkim trudności we wnioskowaniu, uczeniu się matematyki, fizyki czy innych przedmiotów, które wymagają myślenia abstrakcyjnego. Trudności w związku z tym mogą pojawiać się także w obszarze rozumienia zachowań społecznych, podejmowania współpracy w różnych aspektach społecznych, ale także w podejmowaniu twórczej i kreatywnej zabawy. Obserwować można także trudności w rozwoju emocjonalnym, kontroli emocji i rozumienia przyczyn emocji.

Wnioski dla edukacji i terapii:

- Indywidualizacja podejścia – dziecko z FASD może funkcjonować poznawczo na etapie wcześniejszym niż wynika z wieku biologicznego.
- Dużo wsparcia wizualnego i konkretnych przykładów – lepsze zrozumienie przez sytuacje realne, nie abstrakcyjne.
- Trening funkcji wykonawczych – wspieranie planowania, przewidywania, samokontroli.
- Powtarzalność, struktura, przewidywalność – ułatwia uczenie i minimalizuje lęk.

Literatura:

Piaget J. (2013), Mowa i myślenie dziecka, Warszawa: PWN

Piaget J. (2013), Jak sobie dziecko wyobraża świat, Warszawa: PWN

Piaget (2006), Studia z psychologii dziecka, Warszawa: PWN